УДК 811.111’36

ОСНОВНІ ПОГЛЯДИ НА ПОНЯТТЯ ПАРТИЦИПНОСТІ

Гаращенко О. В.

Стаття присвячена аналізу основних поглядів на частиномовний статус дієприкметника / дієприслівника (партиципа). Запропоновано поняття партиципності, яке вбирає в себе усі морфологічні та синтаксичні особливості дієприкметника / дієприкметникових зворотів у всій їх сукупності.
Ключові слова: партиципність, дієприкметник, дієприслівник, гібридна форма, морфологічні й синтаксичні ознаки, дієслівно-іменна форма, віддієслівний прикметник.

Статья посвящена анализу основных понятий по отнесению причастия / деепричастия (партиципа) к определенной части речи. Предложено понятие партиципности, которое включает в себя все морфологические и синтаксические особенности причастия / причастных оборотов во всей их совокупности.
Ключевые слова: партиципность, причастие, деепричастие, гибридная форма, морфологические и синтаксические особенности, глагольно-именная форма, отглагольное прилагательное.

The article focuses on the analysis of the basic views of the participle as a particular part of speech. The concept ‘participnost’ is offered to cover all the morphological and syntactic features of the participle in their tatality.
Key words: ‘participnost’, participle, adverbial participle, hybrid form, morphological and syntactic features, verbal noun form, a verbal adjective.

Про місце дієприкметника в системі частин мови – латинської, української, російської, а також англійської та німецької мов – існує значна кількість наукової літератури (H. Goelzer – A. Mey, O. Riemann, G. Björck, A. Ernout – F. Thomas, А. А. Востоков, А. А. Потебня, Д. Н. Овсянико-Куликовський, О. М. Пєшковський, О. О. Реформатський, В. М. Мігірін, Д. Г. Гринчишин, Є. М. Демьянова, І. Г. Милославський, Ф. Я. Середа, Ф. П. Смагленко, В. М. Русанівський та ін.) [13, с. 107]. Однак питання про те, є дієприкметник самостійною частиною мови чи ні, вважати його похідною формою дієслова чи прикметника, і взагалі, чи слід його відносити до поняття партиципності або / і дієприкметниковості, залишається до цього часу дискусійним, як і самі ці поняття.

Метою цієї статті є визначення основних можливих напрямів дослідження поняття партиципності / дієприкметниковості на матеріалі української, англійської та російської мов.

Об’єктом дослідження є дієприкметник та дієприкметникові (партиципні) звороти української і англійської мов.

Предметом дослідження є граматичні особливості дієприкметника і дієприкметникових (партиципних) зворотів в англійській та українській мовах.

У зв’язку з двоїстою природою дієприкметника в радянському мовознавстві намітилися три основні напрями у визначенні його сутності: як форми дієслова, як прикметника і як змішаної форми. Більшість російських лінгвістів вважає дієприкметник дієслівною формою. О. О. Шахматов пише: “Дієприкметник – це назва дієслівної ознаки, ускладнена уявленням про пасивну ознаку, тобто уявленням про властивість і якість” [10, с. 78]. Подібне визначення знаходимо й у інших мовознавців – Н. О. Валгіної, Д. Е. Розенталя, М. І. Фоміної, І. Г. Милославського, які вважають дієприкметник формою дієслова. Дефініції дієприкметника як дієслівної форми віддають перевагу й українські мовознавці – А. О. Загродський, М. А. Жовтобрюх, Б. М. Кулик та інші, однак таке трактування не є загальновизнаним.

В. М. Русанівський зараховує дієприкметники до неособових утворень, яким властиві дієслівні й прикметникові ознаки [13, с. 108].

Зокрема, інший погляд на природу дієприкметника належить О. О. Потебні, Д. М. Овсянико-Куликовському, О. М. Пєшковському, О. Єсперсену, О. О. Реформатському. Пор.: "… оскільки дієприкметник є перш за все прикметником, то він поділяє всі властивості прикметників" [12, с. 99]. Із зарубіжних мовознавців аналогічну думку висловив і О. Єсперсен: "Дієприкметники є по суті прикметниками, утвореними від дієслова … хоч синтаксично дієприкметники й інфінітиви зберігають багато спільного з дієсловами" [7, с. 82].

На думку І. Р. Вихованця, "дієприкметник – це різновид віддієслівного прикметника з нейтралізованими основними дієслівними категоріями часу, способу й особи та збереженою дієслівною категорією виду" [4, с. 60].

Відомі російські вчені О. М. Пєшковський, В. В. Виноградов, С. І. Абакумов не поділяють віднесення дієприкметника до окремої частини мови. Так, С. І. Абакумов зазначає, що не існує достатніх причин для того, щоб зараховувати дієприкметник до прикметника або дієслова, бо дієприкметники, будучи перехідною формою від дієслова до прикметника, відзначаються своєрідною проміжною природою [1, с. 94]. Академік В. В. Виноградов називає дієприкметники "змішаною, дієслівно-іменною формою" [3, с. 97]. На змішаність ознак двох частин мови вказував О. М. Пєшковський, визначаючи при цьому великий ступінь дієслівності [11, с. 109]. Г. М. Гнатюк відносить дієприкметники до самостійних міжчастиномовних категорій з ознаками дієслова і прикметника [5, с. 65].

Кожному з цих поглядів властива тенденція розкрити своєрідність дієприкметника як віддієслівної форми, форми дієслова, атрибутивної форми дієслова, дієслівного утворення, дієслівно-іменної форми.

Таким чином, дієприкметники мають спільні з дієсловом морфологічні та синтаксичні властивості. Як і прикметники, дієприкметники виявляють ознаку предмета, виступають у функції означення, мають морфологічні властивості прикметника. Ми можемо зробити висновок, що дієприкметники однаково пов'язані як з дієсловом, так і з прикметником. Наявність у дієприкметнику граматичних категорій двох частин мови визначає нестійке становище цієї форми в мові.

Дієприслівник має тривалу історію функціонування у мовній системі, проте питання його морфологічного статусу усе ще залишається дискусійним. Втрата коротких дієприкметникових форм та оформлення їх у дієприслівники позначилася на тому, що й дотепер у лінгвістичній літературі немає єдиного загальноприйнятого визначення дієприслівника як морфологічної одиниці [8].

Частиномовний статус дієприслівника трактується неоднозначно, як і його синтаксичні функції та відношення, що неодноразово були предметом спеціальних досліджень (праці Л. О. Дерибас-Тюкшиної, Г. В. Валімової, Н. Й. Бовтрук, Е. С. Сасинович, Л. М. Коць, О. М. Кузьмич та ін.) [10]. Проте вчені обмежувалися здебільшого загальними зауваженнями про дієприслівник як форму дієслова чи доводили, що він із суто морфологічного погляду становить невідмінювану форму, яка відірвалась від парадигми дієслова і входить до складу прислівників або є окремою незмінною (гібридною) частиною мови.

У теорії функціональної граматики [2, с. 45] характеристика дієприслівника дістає більшу опору на традиційні критерії: за морфологічними ознаками й на основі спільної з дієсловом семантики він входить до парадигми дієслова як незмінювана форма.

Щодо синтаксичних функцій, то традиційно дієприслівник і дієприслівникові звороти трактуються: 1) як скорочені підрядні речення; 2) як відокремлені другорядні члени – обставини різного типу; 3) як відокремлені синтагми; 4) як напівпредикативні конструкції [10, с. 8].

Номенклатура неособових форм дієслова англійської та української мов містить певні спільні (ізоморфні) форми та відмінні (аломорфні) форми. До спільних (загальних) безособових форм належать обидва дієприкметника (Participle I / Participle II) англійської мови, що відповідають українським активним дієприкметникам доконаного і недоконаного виду, а також пасивним дієприкметникам доконаного і недоконаного виду. Тоді як до відмінних безособових форм дієслова належить дієприслівник української мови [9, с. 243].

Безособові форми дієслова, що походять від перехідних дієслів, мають наступні категоріальні відмінності в обох мовах (див. табл. 1).

Таблиця 1

Безособові форми дієслова англійської мови порівняно з українською

Verbal	English	Ukrainian
Participle I	*Present active:* asking *passive:* being asked *Perfect active:* having asked *Perfect passive:* having been asked	*Дієприкметник активний теперішнього часу:* читаючий, читаюча, читаюче, мигаючий, мигаюча, мигаюче *активний минулого часу:* перемігший, здолавший, усміхнений
Participle II	*Passive (only past):* asked, made, seen, etc.	*пасивний минулого часу:* запрошений, пройдений, здійснений

Табличні варіанти безособових форм дієслова англійської та української мов свідчать про наявність аломорфізму як у структурному, так і у смисловому (семантичному) аспекті порівнюваних мов.

Дієприслівник як явище суто української мови презентує аломорфні безособові форми дієслова в англійській і українській мові відповідно, тому їх в жодному разі не можна порівнювати.

Український дієприслівник (активний чи пасивний, теперішній недоконаний чи минулий доконаний) залишається невідмінюваною безособовою формою. Дієприслівник може утворюватися відповідно від основи теперішнього часу недоконаного виду або від основи інфінітива дієслів доконаного виду [9, с. 244].

Дієприслівник недоконаного виду утворюється від основи теперішнього часу дієслова недоконаного виду за допомогою суфіксів **-учи, -ючи** (від дієслів I дієвідміни). Напр.: *нес / уть* + **-учи***: несучи; працю / ють* + **-ючи** – *працюючи. Слухаючи їх жартівливу розмову, уверне слівце й од себе* (І. Нечуй-Левицький).

Дієприслівник доконаного виду утворюється від основи інфінітива дієслів доконаного виду за допомогою суфіксів **-ши** (якщо основа закінчується на приголосний) та **-вши** (якщо основа закінчується на голосний). Напр.: *донес / ти* + **-ши** – *доніси*; *привез / ти* + **-ши –** *привізши. Устромивши люльку в рот і закривши очі, він ще потроху пахкав* (Панас Мирний).

Українські дієприслівники доконаного і недоконаного виду можуть також утворюватись від дієслів з постфіксом -**ся** / **-сь.** Напр.: *турбуючись, милуючись тощо. Хвилюючись, все ще не опам'ятавшись, солдат розповідав про себе* (О. Гончар) [6, с. 67].

Семантичними та функціональними еквівалентами дієприслівників доконаного і недоконаного виду в англійській мові будуть слугувати дієприкметники теперішнього або минулого часу (як активні, так і пасивні), що виконують функцію обставини часу: *"… while working so hard he needed sea air"* (Galsworthy); або супровідних обставин: *Clara sat in the cool parlour reading* (Lawrence); обставини причини: *"Being tired he thought of sleep"* (J. K. Jerome); результату: … *having seen all that was to be seen he came out* (Galsworthy) тощо [14, с. 89].

Функції дієприкметників у реченні зазвичай співпадають в обох мовах, хоча дієприкметники української мови мають категорії роду і числа: *працюючий, працююча, працююче* (колесо) та категорії відмінку: *працюючого, працюючому, працюючим, працюючому;* натомість англійські відповідні еквівалентні безособові форми дієслова таких ознак не мають.

Для української мови аломорфними є синтаксичні функції, що властиві англійським дієприкметникам, які можуть утворювати з деякими класами дієслів (наприклад, з дієсловами фізичного і розумового сприйняття) складні дієприкметникові комплекси [9, с. 245]. Напр.:

He was seen going home. (Суб'єктний дієприкметниковий комплекс / The Subjective Participial Construction.)

We heard him singing. (Об'єктний дієприкметниковий комплекс / The Objective Participial Construction.)

The lesson (being) over, the students went to the reading hall. (Незалежний дієприкметниковий комплекс / Absolute Participial Construction.)

Кожен з цих комплексів вторинної предикації має підрядне речення як відповідник в українській мові. Напр.:

Бачили, як <u>він ішов / коли він ішов</u> додому.

Ми чули, <u>як він співає / співав</u>.

<u>Оскільки заняття закінчилося</u>, студенти пішли до читальної зали.

Аналіз фактологічних джерел дає змогу припустити, що поняття "партиципність" вбирає в себе усі морфологічні та синтаксичні особливості дієприкметника / дієприкметникових (партиципних) зворотів у всій їх сукупності. Тоді як дієприслівник та дієприслівникові звороти як суто українське граматичне явище не входять до цього поняття. Перспективною, з нашої точки зору, видається можливість у подальшому більш детально дослідити це граматичне явище на прикладі англійської та / або німецької мов.

Література

1. Абакумов С. И. Учебник русской грамматики. Опыт применения принципов научной грамматики к школьно-грамматической практике / С. И. Абакумов. – М. : Наука, 1985. – 237 с.

2. Бондарко А. В. Теория морфологических категорий / А. В. Бондарко. – М. : Наука, 1999. – 255 с.

3. Виноградов В. В. Стилистика, теория поэтической речи, поэтика / В. В. Виноградов. – М. : Вища школа, 1998. – 256 с.

4. Вихованець І. Р. Частиномовний статус дієприкметників / І. Вихованець // Українська мова. – 2003. – № 2. – С. 54–60.

5. Гнатюк Г. М. Дієприкметник у сучасній українській літературній мові / Г. М. Гнатюк. – К. : Либідь, 1982. – 248 с.

6. Грищенко А. П. Сучасна українська літературна мова / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін. – К. : Вища школа, 2002. – 387 с.

7. Есперсен О. Философия грамматики / О. Есперсен ; пер. с англ. ; общ. ред. и предисловие Б. А. Ильиша. – М. : КомКнига, 2006. – 408 с.

8. Комарова З. І. Формально-синтаксичні і семантико-функціональні параметри дієприслівникових зворотів у структурі речення : автореф. дис. … канд. філол. наук : спец. 10.02.01. "Українська мова" / Комарова З. І. – К., 2003. – 22 с.

9. Корунець І. В. Порівняльна типологія англійської та української мов / І. В. Корунець. – Вінниця : Нова книга, 2003. – 464 с.

10. Кульбабська О. В. Напівпредикативні конструкції в сучасній українській мові : автореф. дис. … канд. філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / Кульбабська О. В. – Івано-Франківськ, 1998. – 17 с.

11. Пєшковський О. М. Російський синтаксис у науковому освітленні / О. М. Пєшковський. – М. : Прогрес, 1992. – 365 с.

12. Реформатский А. А. Очерки по фонологии, морфологии и морфонологии / А. А. Реформатский. – М. : Наука, 1981. – 246 с.

13. Русанівський В. М. Дієприкметник і слова дієприкметникового походження / В. М. Русанівський // Українська мова і література в школі. – 1968. – № 8. – С. 107–109.

14. Hockett C. T. A Course in Modern Linguistics / C. T. Hockett. – London : Prentice Hall, 1997. – 236 p.